

Meydan Hareketleri ve 'Eski' ve 'Yeni' Toplumsal Hareketler

Hayriye Özen, Atılım Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Bölümü, e-posta: hayriye.ozen@atilim.edu.tr

Özet

Farklı coğrafyalarda bulunan çeşitli toplumlar son bir kaç yılda belli başlı meydanların işgalini temel kolektif eylem olarak benimseyen sistem karşıtı popüler hareketlerin doğuşuna tanıklık etti. İspanya İndignados hareketi, Yunanistan Aganaktismenoi hareketi, Arap Baharı olarak adlandırılan popüler hareketler, Avrupa ve Amerika Birleşik Devletlerindeki İşgal hareketleri ve Türkiye'nin deneyimlediği Gezi hareketi gibi hareketleri kapsayan bu 'meydan hareketleri', kolektif eylemler ve toplumsal hareketlerde niteliksel bir değişim ve dönüşümün ifadesi olarak görülebilirler mi? Bu hareketler, toplumsal hareketler literatüründe genel olarak 'eski' ve 'yeni' toplumsal hareketler olarak kategorize edilen ve birbirinden oldukça farklı özellikler taşıyan hareketler ile ne tür devamlılıklara ve farklılıklara sahiptir? Toplumsal hareketlerin analizi için önerilen ana akım kuramlar meydan hareketlerini anlamamızda yeterli bir kılavuz olabilirler mi? Mevcut çalışma bu soruları ele alıyor. Meydan hareketlerinin niteliğini ortaya koymak üzere bu hareketler ile 'eski' ve 'yeni' toplumsal hareketler arasındaki süreklilik/kopuş ilişkilerine odaklanan çalışmanın ilk bölümünde, meydan hareketlerinin her iki tür hareketle önemli paralellikler taşımakla birlikte, aynı zamanda her iki hareket türünden de önemli ölçüde farklılaştığı gösteriliyor. Bu hareketler, 'eski' toplumsal hareketlere benzer bir şekilde hâkim siyasi ve ekonomik yapılara yönelik kararlı bir direnişi ifade etmekle birlikte, eski toplumsal hareketlerden farklı olarak ne belli bir sınıfsal aidiyete sahip özgürleştirici bir toplumsal ajan olma iddiasını taşımakta, ne de bununla da ilintili olarak taleplerini ve karşı çıktıkları mevcut düzenin yerine getirmek istedikleri düzeni eski hareketler gibi net bir şekilde formüle etmekte. Diğer taraftan, geniş hegemonik yapılara itirazla sınırlı kalmayıp, çok çeşitli toplumsal huzursuzluk ve talepleri dile getirmeleri ve sınıfsal aidiyetin dışında farklı aidiyetlere sahip toplumsal grupları içermeleri bakımından yeni toplumsal hareketlere benzemektedir. Ancak, yeni toplumsal hareketlerin aksine yalnızca tikel taleplerin etrafında örgütlenen tikel mücadelelere dönüşmemekte ve böylece kurumsal sistemin kendilerini kolaylıkla absorbe etmesine izin vermemektedir. Meydan hareketlerini karakterize eden en önemli özelliklerden birisi, hem eski hem de yeni toplumsal hareketlerin tersine, çok çeşitli toplumsal talepleri dile getirme ve böylelikle oldukça heterojen kitleleri harekete geçirme kabiliyetine sahip olmalarıdır. Meydan hareketlerinin nasıl analiz edilebileceği sorusuna odaklanan çalışmanın ikinci bölümünde, toplumsal hareket literatürüne hâkim toplumsal hareket kuramlarının meydan hareketleri gibi mevcut hegemonik yapılara karşı çıkan ve birbirinden farklı pek çok toplumsal grubu içeren hareketlerin dinamiklerini anlamamızı sağlayacak kavramsal araçlara sahip olmadığı tartışılıyor. Ardından, Ernesto Laclau tarafından son yıllarda geliştirilen 'popülizm' kavramsallaştırmasının, meydan hareketlerinin analizine, bu hareketlerin kendine özgü dinamiklerini anlamamız açısından, önemli katkılarda bulunacağı gösteriliyor.

Anahtar Sözcükler: Toplumsal hareketler, toplumsal hareket kuramları, sistem karşıtı hareketler, popülizm, meydan hareketleri.

City Square Movements and ‘Old’ and ‘New’ Social Movements

Abstract

Recently some societies witnessed the emergence of anti-systemic popular mobilizations that adopted the occupation of city squares as the main form of collective action. Do these city square movements, which include the Indignation movement in Spain, the Aganaktismenoi movement in Greece, the popular mobilizations called Arab Spring, the Occupation movement in Europe and the US, and the Gezi movement in Turkey, signify a qualitative transformation in social movements? What is the relation of continuity and change between these square movements and the ‘old’ and ‘new’ social movements? To what extent can mainstream social movement theories help us in understanding these movements? The present study addresses these questions. Focusing on the relation of continuity and change between city square movements and ‘old’ and ‘new’ movements in the first part of the study, it demonstrates that, despite certain continuities, city square movements considerably differ from both types of movements. Although they have some similarities with the old movements in the sense of expressing a resistance to the hegemonic economic structures, they, unlike the old movements, do not conceive working class as the single revolutionary agent of radical change. In opposing to broad hegemonic structures, they, like new social movements, voice different social demands of various social groups. Yet, unlike new social movements, city square movements are not particular movements emerged around particular social demands, resisting in this way to be easily absorbed by the existing systems. The most important characteristic of city square movements is that they, in contrast to both old and new social movements, express various social demands and, in this way, mobilize heterogeneous masses. The second part of the study addresses the question of how to analyze city square movements. After demonstrating how mainstream social movement theories fail to provide an adequate conceptual framework within which to understand the dynamics of these movements, it is argued that Ernesto Laclau’s conceptualization of populism has much to offer to analysis of city square movements. Unlike mainstream social movement theories, Laclau’s theory of populism casts analytical light on the issue of mobilization of divergent groups with various particular demands against the status quo.

Keywords: Social movements, social movement theories, anti-systemic movements, populism, city square movements.

Giriş

Toplumsal hareketler yazınında 2011 yılı, tıpkı 1989 ve 1968 yılları gibi, çeşitli ülkelere hızla yayılan bir protesto dalgasının başlangıcını gösteren özel bir

tarih oldu. Bu yılda, 2010 yılının son aylarında Tunus'ta başlayan protestoları takiben, önce Mısır'da Tahrir protestoları olarak bilinen protestolar doğdu. Tahrir protestoları, aynı yılda İspanya'daki Indignados, hemen ardından Yunanistan'daki Aganaktismenoi ve yine aynı yılın Güz aylarında Amerika Birleşik Devletleri'nde doğan İşgal hareketini tetikledi. Tahrir protestolarından itibaren kentlerin ana meydanlarında ve/veya parklarında kamp kurarak görünür olan ve bu nedenle 'meydan hareketleri' olarak adlandırabileceğimiz bu hareketler, İşgal hareketinin 2011 yılının son aylarında ve 2012 yılında Avrupa, Afrika ve Uzak Doğu'daki çeşitli ülkelere yayılması ile ve nihayet 2013 yılında Türkiye ve Brezilya'da doğan protestolarla devam etti.

Bu çalışmada meydan hareketleri ile ilgili iki temel soruya cevap arıyorum. İlk soru bu hareketlerin kendilerinden önceki hareketlerden ne ölçüde yeni ve farklı olduğu ile ilgili. Meydan hareketlerini, toplumsal hareketlerde niteliksel bir dönüşüme işaret eden yepyeni bir protesto dalgası olarak görebilir miyiz? Diğer bir ifadeyle, meydan hareketleri geçen yüzyılın 'eski' ve 'yeni' olarak kategorize edilen toplumsal hareketleri ile ne ölçüde bir devamlılık ve kopuş ilişkisi içindedir? Bu soruya cevaben, çalışmanın ilk bölümünde meydan hareketlerinin her iki hareket türünden de, birtakım önemli benzerliklere karşın, dikkate değer bir şekilde farklılaştığını gösteriyorum. Bu hareketler, 'eski' toplumsal hareketlere benzer bir şekilde hâkim siyasi ve ekonomik yapılara yönelik kararlı bir direnişi ifade etmekle birlikte, eski toplumsal hareketlerden farklı olarak ne belli bir sınıfsal aidiyete sahip özgürleştirici bir toplumsal faile işaret etmekte ne de karşı çıktıkları mevcut düzeni değiştirmeye yönelik strateji ve taktiklerini eski hareketler gibi net bir şekilde formüle etmemektedir. Diğer taraftan, geniş hegemonik yapılara itirazla sınırlı kalmayıp, çok çeşitli toplumsal huzursuzluk ve talepleri dile getirmeleri ve sınıfsal aidiyetin dışında farklı aidiyetlere sahip toplumsal grupları içermeleri bakımından yeni toplumsal hareketlere benzemektedir. Ancak, yeni toplumsal hareketlerin aksine yalnızca tikel taleplerin etrafında örgütlenen tikel mücadelelere dönüşmemekte ve böylece kurumsal sistemin kendilerini kolaylıkla absorbe etmesine izin vermemektedir. Meydan hareketlerini karakterize eden en önemli özelliklerden birisi, hem eski hem de yeni toplumsal hareketlerin tersine, çok çeşitli toplumsal talepleri dile getirme ve böylelikle oldukça heterojen kitleleri harekete geçirme kabiliyetine sahip olmalarıdır.

Çalışmada odaklandığım ikinci soru ise meydan hareketlerinin nasıl analiz edilebileceği sorusu. Mevcut literatürde, toplumsal hareketlerin analizi için önerilen kavramsal araçlar meydan hareketlerini anlamamızda yeterli bir kılavuz olabilirler mi? İkinci bölümde ele alınan bu soruya ilişkin olarak öncelikle toplumsal hareket literatürüne hakim iki paradigma olan 'kaynak

mobilizasyonu' ve 'yeni toplumsal hareketler' paradigmaları çerçevesinde geliştirilmiş toplumsal hareket yaklaşımlarının, meydan hareketleri gibi oldukça heterojen bir kitleyi farklı toplumsal talepler doğrultusunda hegemonik yapılara karşı harekete geçiren mücadelelerin dinamiklerini anlamamızı sağlayacak analitik kapasiteye sahip olmadığını tartışıyorum. Meydan hareketleri ne ilk paradigma doğrultusunda algılandığı gibi kurumsal siyaset çerçevesinde kalan çıkar yönelimli rasyonel aktörler olarak, ne de ikinci paradigmanın yönlendirdiği gibi yalnızca kültürel alanda faaliyet göstererek siyaset dışı kalan hareketler olarak görülebilir. Bu tartışmanın ardından, meydan hareketlerinin analizi için alternatif bir yaklaşım öneriyorum. Ernesto Laclau tarafından popüler hareketlerin analizi için geliştirilen 'popülizm' kuramı, meydan hareketlerinin kendine özgü dinamiklerine ışık tutacak bir analitik çerçeve ortaya koyar. Bu çerçeve, meydan hareketlerinin bir yandan çeşitli tikel talepleri sistem karşıtı bir dile nasıl tercüme ettiğini ve birbirinden çok farklı ve birbiriyle ilgisiz toplumsal grupları nasıl bir araya getirdiğini, diğer yandan ise bütünlüğünü ve sürekliliğini sağlamakta ne gibi sınırlar ve engellerle karşılaştığını anlamamızda oldukça yol göstericidir.

Meydan Hareketleri ve 'Eski' ve 'Yeni' Toplumsal Hareketler: Süreklilik/Kopuş

Meydan hareketleri ile eski ve yeni toplumsal hareketler olarak kategorize edilen hareketler arasında ne ölçüde bir devamlılık ilişkisi olduğunu incelemeyi önce eski ve yeni toplumsal hareket kategorilerini açık bir şekilde tanımlamamız gerekiyor. Bunu yaparken, her iki kategorideki hareketlerin kendi içlerinde birbirinden önemli farklar içerdiğini göz önünde bulundurarak, çok genel özelliklerine değinmek gerektiğini belirtelim. Aşağıda, eski ve yeni toplumsal hareketlerin temel özellikleri üzerine yürütülmüş tartışmaları kısaca gözden geçirdikten sonra, meydan hareketlerine geçiyor ve eski ve yeni toplumsal hareketler ile benzerlik ve farklılıklarını ortaya koyuyorum.

Eski ve Yeni Toplumsal Hareketler

Toplumsal hareketlere ilişkin eski ve yeni ayrımı 1960'ların sonlarında doğmaya başlayan ve 1970'lerin ortalarından itibaren çeşitlenen direniş ve mücadelelerle birlikte tartışılmaya başlanan bir konu oldu.¹ Yeni ibaresi genellikle çevre, ekoloji, insan hakları, feminizm, barış gibi temalar etrafında ilk kez bu yıllarda doğan mücadeleler için kullanılırken, eski ibaresi milliyetçi hareketleri de içermekle birlikte daha çok sınıf çatışması etrafında örgütlenen işçi sınıfı hareketine işaret etmek üzere kullanıldı. Eski ve yeni hareketlerin birbirlerinden nasıl farklılaştıkları ya da daha doğru bir ifadeyle yeni toplumsal hareketlerde neyin veya nelerin yeni olduğu meselesi toplumsal hareketler yazınında üzerinde tam bir uzlaşıya varılan bir konu olmamakla birlikte, pek çok çalışmada yeni hareketlere dair birbirine benzer özelliklere işaret edildi.

Bu doğrultuda, bazı çalışmalarda özellikle dikkat çekilen hususlardan birisi eski ve yeni toplumsal hareketleri çevreleyen yapısal farklılıklar oldu. Yeni toplumsal hareket çalışmalarının öne çıkan iki ismi Alain Touraine ve Alberto Melucci, iki tür hareketi farklılaştırarak en önemli etkenin birbirinden oldukça farklı iki tür toplumda doğmaları olduğunu tartıştılar. Buna göre, sınıf çatışması ekseninde doğan işçi sınıfı hareketini çevreleyen toplum sanayii toplumu iken, yeni toplumsal hareketlerin içine doğduğu toplum sanayii sonrası toplum (Touraine, 1988) veya bilgi toplumdur (Melucci, 1995). Bu yeni toplum eski endüstriyel toplumlardan farklı yapısal koşullara sahip olması nedeniyle yeni tahakküm biçimleri ve bununla bağlantılı olarak yeni çatışma biçimleri ve yeni toplumsal hareketler üretti. Böylece, endüstriyel toplumda yalnızca ‘ekonomik ve siyasi’ konular etrafında doğan eski işçi sınıfı hareketinden farklı olarak, yeni hareketler çevre, barış, toplumsal cinsiyet gibi ‘kültür ve kimlik’ ile ilgili konular etrafında doğdular. Melucci ve Touraine, böylece, Marksizm’in kapitalist toplumlarda temel çatışmanın daima sınıf çatışması olacağı ve temel toplumsal hareketin de işçi sınıfı hareketi olacağı argümanına karşı çıktılar.

Melucci’ye (1995a:116) göre, iktidarın kaynağını bilginin oluşturduğu çağdaş toplumlarda anlaşmazlık ve çatışmalar materyal kaynaklardan çok “bilgi üretme kapasitesi” ile ilgilidir. Dolayısıyla yeni toplumsal hareketler kendilerini siyasi eylemler yoluyla değil, “bilgiyi ve toplumsal pratikleri şekillendiren kodlara” karşı koyarak ifade ederler (Melucci, 1996:8). Bu hareketler “kendilerinin tanıdığını diğerlerinin de tanımasını” sağlamaya yönelik olarak “diğerlerinin inkâr ettiği” şeyleri ileri sürerler (Melucci, 1989:46). Dolayısıyla, yeni toplumsal hareketler siyasal eylemlerle devletin gücünü elde etmeye çalışmak yerine hâkim kültürel kodlar karşısında yeni yaşam tarzları, yeni bir dil ve gerçeğin yeni tanımlarını, kısacası mevcut sistemin empoze ettiği anlamlardan farklı anlamlar üretir ve farklılıklarıyla mevcut sisteme dâhil olmaya çalışırlar (Melucci, 1985).

Touraine de (1992) benzer şekilde, tahakkümünü maddi üretim yolu ile kuran endüstriyel toplumların aksine post-endüstriyel toplumların tahakkümlerini bilgi üretimi ve sembollerin manipülasyonu ile kurduklarını ileri sürerek endüstriyel toplumun temel protesto figürü olan işçi sınıfı hareketinin yerini, post-endüstriyel toplumda öğrenci hareketi, anti-nükleer hareket, feminist hareket gibi yeni toplumsal hareketlerin aldığını söyler. Buradan yola çıkarak, çatışmanın merkezinde siyasetin yer aldığı endüstriyel toplumlardan farklı olarak, post-endüstriyel toplumlarda kültürün çatışmanın merkezinde olduğunu iddia eder (Touraine, 1988). Dolayısıyla, post-endüstriyel toplumlarda doğan yeni toplumsal hareketler, eskilerden farklı olarak, “toplumsal ve kültürel yaşamın” özel kabul edilen sağlık, cinsellik, yaşam, ölüm, iletişim gibi çok çeşitli alanlarını kapsarken, siyasetten uzak durur ve devleti ele geçirip dönüştürmeyi

hedeflemezler (Touraine, 1985:778). Touraine bu iddialarını daha da ileriye götürerek yeni toplumsal hareketlerin siyasi sistemle olan ilişkilerini minimize ettiklerini, siyasi müdahaleyi sınırlamaya çalıştıklarını, her şeyin siyasi olmadığını gösterdiklerini ve siyaset dışı bir kamusal alan yaratmaya çalıştıklarını öne sürer. Dahası, yeni hareketlerde devrimci bir retoriğin kullanımının oldukça azaldığını, bunun yerini daha çok bireysel haklar savunusunun ve demokrasi vurgusunun aldığını ve bu hareketlerin iktidarın kontrolünü değil farkındalık yaratmayı hedeflediklerini belirtir. Bu gelişmelerin en önemli sonucu, Touraine'e göre, "toplumsal hareketler ile devrimci eylem arasında giderek artan bir mesafe"nin ortaya çıkmasıdır (Touraine, 1988:152). Bu durum, işçi sınıfı hareketinin artık gerekli olmadığı anlamına değil, endüstriyel toplumdaki merkezi rolünü kaybettiği anlamına gelir.

Görüldüğü gibi, Melucci ve Touraine eski toplumsal hareketlerle yeni hareketler arasındaki farklara dair, ilkinin siyasi ikincisinin kültürel olması ve bununla bağlantılı olarak ilkinin devlet iktidarını hedefleyen devrimci bir hareket olması, ikincisinin ise yalnızca yeni anlam ve bilgiler üretmeyi hedeflemesine vurgu yapıyorlar. Bu iki ismin çalışmalarından farklı olarak, yeni toplumsal hareketleri farklılaştıran unsur olarak bu hareketlerin sınıfsal tabanına dikkat çeken çalışmalar da mevcuttur. Esasen pek çok çalışmada, yeni toplumsal hareketlerin de sınıf temelli olduğu, ancak bu kez işçi sınıfı değil orta sınıf temelli hareketlerle karşı karşıya olduğumuz dile getirilir. Örneğin, Claus Offe (1985:833), yeni toplumsal hareketlerin sınıf hareketleri olmamakla birlikte büyük ölçüde orta sınıf temelli olduğunu ifade eder ve bu hareketlerin "bir sınıf siyaseti yürüttüklerini fakat bunu bir sınıf adına yapmadıklarını" belirtir. Benzer şekilde Klaus Eder (1993), sınıf ve kolektif eylem arasında zorunlu bir ilişki olmadığını ve ikisinin birbirinden bağımsız olduğunu vurgulamakla birlikte, yeni toplumsal hareketler ile yeni orta sınıf arasında bir ilişki olduğunun altını çizer.

Toparlamak gerekirse, yeni toplumsal hareketler söz konusu olduğunda, eskilerin aksine, ne belli bir toplumsal çatışma, ne de belli bir öznenin söz konusu olduğunu, tam tersine çatışma alanlarının, toplumsal öznelerin ve amaçların çeşitlendiği mücadelelere vurgu yapıldığını görüyoruz. Bu çeşitlenmede elbette toplumsal hayatın farklı yönlerinin mücadeleye konu olması çok kritik bir rol oynamıştır (Laclau ve Mouffe, 1985). Diğer bir ifadeyle, yeni toplumsal hareketlerin eski hareketlerden çok önemli bir farkı, toplumsal hayatın toplumsal cinsiyet, çevre, günlük yaşam gibi farklı yönlerini sorgulamaları ve yeniden şekillendirmek istemeleri ve böylece onu toplumsal bir çatışma alanı haline getirmeleridir. Dolayısıyla bu hareketlerin, kendi siyasal amacına diğer bütün toplumsal taleplerin üzerinde bir ayrıcalık veren işçi sınıfı hareketi ya da genel olarak sosyalist hareketin aksine, toplumsal

cinsiyet, etnisite, ırk, azınlık, çevre gibi meselelerle ilgili taleplere ikincil bir konum vermedikleri görülmektedir (Wallerstein, 2002). Diğer yandan, yeni mücadeleler, endüstriyel-kapitalist düzendeki sermaye iktidarını ve buna bağlı eşitsizlik ilişkilerini ortadan kaldırmak üzere topyekûn bir toplumsal dönüşümü amaçlayan ve bu çerçevede devlet iktidarını hedefleyen, kısaca devlet iktidarını ele geçirerek devrim yapmaya yönelik bir strateji benimseyen işçi sınıfı hareketinin aksine, devlet iktidarını hedeflemeyen mücadeleler oldular. Başka bir şekilde ifade edersek, çeşitli spesifik çatışma alanlarında farklı aidiyetlere (özne konumlarına) sahip toplumsal grupların toplumsal talepleri ekseninde doğan yeni toplumsal hareketler, eski hareketlerden farklı olarak, toplumun radikal bir dönüşümünü değil, sadece çatışmaya konu olan alanın ve buna bağlı toplumsal ilişkilerin dönüşümü doğrultusunda talepler dile getirdiler. Dolayısıyla, işçi sınıfı hareketinin tersine, yeni hareketler toplumsal alanı ikiye bölen tek bir çatışma hattı çizmemiş, farklı öznelerin harekete geçtiği çoğul çatışma alanları yaratmışlardır. Ayrıca, işçi sınıfı hareketlerinin devrimci amaçları doğrultusunda oluşturduğu hiyerarşik bürokratik örgütlerin tersine (Wallerstein, 2002), yeni toplumsal hareketler farklı aktörlerin farklı amaçları doğrultusunda ortaya çıkmış; lidersiz, hiyerarşik olmayan, enformel yatay örgütlenmelere sahip mobilizasyonlar olmuştur.

Meydan Hareketleri

Eski ve yeni toplumsal hareketler ile karşılaştığımızda meydan hareketlerinin her iki hareket türü ile hem benzerlikler hem de farklılıklar taşıdığını, dolayısıyla her iki kategoriden de farklı yeni bir tür toplumsal hareket olarak siyaset sahnesinde yerini aldığını görüyoruz. Bu hareketlerin eski toplumsal hareketler ile en önemli benzerliği toplumsal alanı ikiye bölen bir çatışma ekseninde doğmuş olmaları. Meydan hareketleri istisnasız bir biçimde ekonomik ve/veya siyasi statüko ile ilgili derin bir toplumsal memnuniyetsizliği ifade eden hareketler oldular. Ancak, eski toplumsal hareketlerden farklı olarak, mevcut sistemin yerine geçecek yeni bir toplum tahayyülüne dair daha muğlak bir tablo sundular ve dönüşümü sağlamada kullanılacak stratejik ve örgütsel araçlar konusunda eski hareketler kadar net olmadılar. Açmak gerekirse, ne mevcut sistemi dönüştürecek belli bir toplumsal faile, ne karşı çıktıkları mevcut düzenin yerine getirmek istedikleri düzene, ne de hedeflerine ulaşmak için kullanacakları stratejilere ilişkin eski toplumsal hareketler ölçüsünde net önerilerde bulundular. Bu çerçevede, birbirlerinden oldukça farklı sınıfsal ve kültürel aidiyetlere sahip toplumsal grupların, hiçbirinin diğerleri üzerinde bir ayrıcalık elde etmeden, bir araya gelmesiyle oluşan hareketler oldular. Esasen, tüm toplumsal sorun ve talepleri ekonomik alana hapseden ve toplumsal dönüşümde işçi sınıfını ayrıcalıklı kılan işçi sınıfı hareketinin tersine, meydan

hareketleri, pek çok çalışmada dikkat çekildiği üzere (Hughes, 2011; Schneider, 2011; Barker vd., 2013; Halvorsen, 2012; Calhoun, 2013; Gitlin, 2013), yalnızca belli bir sınıfsal aidiyeti olan grupları değil oldukça farklı toplumsal problem, sıkıntı ve taleplere sahip alabildiğine çeşitli grupların harekete geçmesiyle doğdular. Bunun yanında, mevcut devlet iktidarına karşıtlıklarına rağmen, bu iktidarı ele geçirmek gibi bir amaca sahip olmadılar. Dahası, parti politikalarına duydukları derin güvensizlik nedeniyle siyasi partilere mesafeli durmayı seçtiler. Ayrıca, eski hareketlerin hiyerarşik bürokratik örgütlenmelerinin tersine, gevşek örgütlenmeler ve yatay karar alma mekanizmalarını tercih ettiler. Kısacası, meydan hareketlerinin eski hareketlere yakınlığı hegemonik düzen (ulusal ve ulusötesi) karşıtlığının ötesine gitmedi.

Buna karşın, meydan hareketlerinin yeni toplumsal hareketler ile bazı açılardan önemli bir süreklilik ilişkisi içinde olduğu çok açık.² Bu sürekliliği meydan hareketlerinin dile getirdiği toplumsal taleplerin ve içerdiği toplumsal grupların çeşitliliğinde ve yatay ve lidersiz örgütlenme biçimlerinde net bir şekilde görüyoruz. Meydan hareketleri, tıpkı yeni toplumsal hareketler gibi, farklı sınıfsal, cinsel, etnik, mekânsal aidiyetlere sahip toplumsal grupların harekete geçmesiyle oluşmuş ve bu nedenle çeşitli ekonomik, siyasi ve kültürel toplumsal sıkıntı ve talepleri üstlenen hareketler olmuşlardır. Bütün bu çeşitli unsurları, yine yeni toplumsal hareketlerde olduğu gibi, yalnızca gevşek ve yatay bağlarla bir araya getirmiş ve hiyerarşik örgütler kurmaktan kaçınmışlardır.

Ancak, burada iki hareket dalgası arasındaki bu süreklilik ilişkisine eşlik eden çok kritik bir farklılığın da olduğuna dikkat etmemiz gerekiyor: meydan hareketleri yeni toplumsal hareketlerin aksine yalnızca tikel talepler etrafında örgütlenen tikel mücadeleler (örneğin, toplumsal cinsiyetle ilgili talepler doğrultusunda şekillenen feminist hareket veya gey/lezbiyen hareketleri, çevre ile ilgili talepleri dile getiren çevre hareketi) olmamış, birbiri ile ilgisiz ve bağlantısız heterojen bir kitlenin çok çeşitli tikel taleplerini dile getirmişlerdir. Bu hareketlerin taleplerine odaklandığımızda çeşitli ekonomik taleplerden, siyasi haklar ve demokrasi talebine uzanan çok geniş bir yelpaze ile karşılaşırız. Kısaca örnek vermek gerekirse, İşgal hareketinin talepleri ekonomik durgunluk, işsizlik, eksik istihdam, gerçek demokrasi, enerji politikaları, finansal regülasyon, finansal sermayenin hakimiyeti, çalışma koşulları (Langman, 2013; Calhoun, 2013); İndignados'un talepleri işsizlik, yoksulluk, evsizlik, mevcut parlamenter demokrasinin yetersizliği, Avrupa Birliği, göçmen emeğin sömürüsü (Castaneda, 2012) ve Aganaktismenoi'nin talepleri Avrupa Birliği ve Avrupa Merkez Bankası, doğrudan demokrasi, adalet ve haysiyet (Sotirakopoulos and Sotiropoulos, 2013) temaları etrafında şekillendi. Tunus ve Mısır protestolarının talepleri yozlaşmış iktidarlar, ekonomik durgunluk, yolsuzluk, ahabap-çavuş kapitalizmi,

işsizlik, ekonomik eşitsizlik, cinsiyet eşitsizliği ve anti-demokratik ve baskıcı yönetime (Kandiyoti, 2011; Hafez, 2013) karşı gelişti. Bu çerçevede, Mısır'daki protestolarda 'ekmek' sloganının yanında en fazla kullanılan iki slogan 'hürriyet' ve 'insan onuru' sloganları oldu (Teti ve Gervasio, 2011). Son olarak, Gezi protestolarının talepleri ise otoriter ve keyfi yönetim, ahbab-çavuş kapitalizmi, muhafazakârlaşma, yolsuzluk ve yozlaşmış iktidar gibi temalar etrafında ifade edildi. Kısaca, her bir hareket hem içine doğduğu sosyo-ekonomik bağlamın kendine özgü yönlerinden kaynaklanan sıkıntıları hem de ulusötesi neoliberal sistemin yarattığı problemlerle ilgili çok çeşitli toplumsal talepleri seslendirdi.

Meydan hareketlerinin bütün bu temaların işaret ettiği toplumsal huzursuzluk, memnuniyetsizlik ve talepleri genel olarak ekonomik ve siyasi statükoya karşıtlığa tercüme etmekte oldukça başarılı olduğu söylenebilir. Detaylandırmak gerekirse, 'toplumsal/ekonomik adalet' ve 'demokrasi' talepleri, bütün bu farklı talepleri temsil eden talepler olarak bir yandan neoliberal hegemonyaya, diğer yandan anti-demokratik yönetimlere karşı dile getirildi. Dolayısıyla, genellikle tikel toplumsal talepler etrafında doğan ve tüm sistemi değil yalnızca belli bir alanı dönüştürmeye çalışan yeni toplumsal hareketlerden farklı olarak, meydan hareketleri bir yandan tikel talepleri sahiplenirken diğer yandan sistem karşıtı bir niteliğe sahip oldular. İndignados hareketinin "mevcut liberal kapitalist sistemin reforme edilmesi değil, ortadan kaldırılması" (Taibo, 2013) gerektiğini vurgulayan sloganında ifade ettiği gibi mevcut sosyo-ekonomik sistem içinde bazı alanlarda değişiklik değil topyekûn bu sistemin değişmesini istediler.

Meydan hareketlerinin alabildiğince çeşitli toplumsal talepleri dile getirmesi, hem eski hem de yeni toplumsal hareketlerde gördüğümüz aynı amaç doğrultusunda bir araya gelmiş görece homojen protestocu profiline farklı olarak, bu hareketlerin katılımcılarının da paralel bir çeşitliliğe sahip olmasını beraberinde getirdi. Hemen tüm hareketlerde, protestocular belli bir siyasi partinin, örgütün ve sendikanın ya da belli bir siyasi ajandanın baskın hale gelmesini etkin bir şekilde engelleyerek katılımı arttırdılar (Perugorria ve Tejerina, 2013; Sotirakopoulos and Sotiropoulos, 2013). Pek çok çalışmada da dikkat çekildiği üzere (Benski vd., 2013; Langman, 2013; Moghadam, 2013; Perugorria ve Tejerina, 2013) oldukça farklı toplumsal gruplar bu hareketlerde bir araya gelerek ortak hareket ettiler. Hareketlerin milyonlarca ifade edilen katılımcılarını ele aldığımızda istisnasız hepsinde genç, eğitilmiş ve iletişim teknolojilerine vakıf bir kesimin öne çıktığını görüyoruz (Castaneda, 2012; Sika, 2012; Hafez, 2013; Sotirakopoulos and Sotiropoulos, 2013). Farklı sınıfsal aidiyetlere ve farklı siyasi yönelimlere sahip olan ve giderek büyüyen prekaryanın (Standing, 2014) bir parçası olan (Sika, 2012; Langman, 2013; Sotirakopoulos and Sotiropoulos, 2013) bu kesimin çok önemli bir bölümü

siyasi partiler aracılığıyla kurumsal siyasete dâhil olmamış, hatta ilk kez meydan hareketleri ile siyasi bir protesto için meydanlara çıkmaktaydı (Sika, 2012; Taibo, 2013). Bu kesimin orta sınıfa mensup olan kısmı ekonomik sıkıntılar nedeniyle proleterleşme tecrübesi yaşarken (Murphy, 2011; Kandil, 2012; Sotirakopoulos and Sotiropoulos, 2013), diğer bir kısmı da işsizlik nedeniyle sınıfsızlaşma (Taibo, 2013) sürecini deneyimlemekteydi.

Ne var ki meydan hareketleri gençlik hareketleri olmanın çok ötesine geçtiler. Gerek yaş grupları, cinsiyet grupları, toplumsal sınıflar, etnik, dini ve mezhepsel gruplar, gerekse siyasal ideolojiler açısından farklı toplumsal gruplar bu hareketlerde yer aldı. Tunus ve Mısır'daki mücadelelerde erkeklerin yanında kadınların, seküler grupların yanında İslamcı grupların (hatta Mısır'da Hristiyan grupların), çeşitli yaş grubundan insanların, orta sınıfın yanında üst sınıf ve işçi sınıfının yer aldığı görüldü (Shahin, 2012; Mellor, 2014). Yunanistan da Syntagma meydanındaki protestolara katılanlar arasında radikal ve özgürlükçü sol grupların yanı sıra muhafazakâr ve yarı-milliyetçi gruplar da vardı (Sotirakopoulos and Sotiropoulos, 2013). Öğrenci ve kadın katılımcıların yüksek oranda olduğu İspanya'daki protestolara emek örgütleri, savaş karşıtı gruplar, anarşist gruplar, feminist gruplar, kent hareketleri, gençlik grupları, profesyonel gruplar, yerli hareketleri gibi toplumsal grup ve örgütler de aktif bir şekilde dâhil oldu (Perugorria ve Tejerina, 2013). Yine kadın katılımcılarının oranının daha yüksek olduğu Türkiye'de farklı cinsel, sınıfsal ve etnik kimliklere sahip grupların yanı sıra farklı ideolojik yönelimlere sahip, hatta birbirine rakip veya hasım gruplar, protestocuları oluşturdu (Özen ve Avcı, 2013). 'Biz % 99'uz' sloganı ile yola çıkan İşgal hareketinde, kendisini tanımladığı üzere, farklı renkler, cinsel kimlikler ve siyasi görüşler yer aldı (Calhoun, 2013; Gautney, 2012). Ayrıca, hareketlerin tümünde örgütlü grupların yanında örgütsüzler, profesyonel aktivistlerin yanında amatör aktivistler yer aldı (Tejerina vd., 2013).

Bu katılımın bir kısmı spontane bir şekilde, örneğin İspanya ve Türkiye'de ilk protesto eylemlerine devletin polis şiddeti uygulamasına karşı, gerçekleşmiş olmakla birlikte, meydan hareketlerinin asla tamamen spontane ve örgütsüz bir biçimde doğduğu ve geliştiği düşünülmemeli. Hemen hepsinde, çeşitli örgüt, sendika veya protesto hareketi deneyimine sahip protestocular yer aldılar. Özellikle Mısır ve Yunanistan'daki meydan hareketlerinin doğuşunda önceden örgütlü grupların aktivizmi çok önemli bir rol oynadı (Hafez, 2013; Shahin, 2012; Badran, 2014; De Smet, 2014). Aslında bütün bu hareketlerde ulusal düzlemde yürütülen protestoların ya da genel olarak siyasi aktivizmin yanı sıra Avrupa ve Dünya Sosyal Forumlarının da gerek katılımcı çeşitliliği gerekse eylem biçimleriyle önemli bir etkisi oldu. Diğer taraftan, meydanlara inmeden önce yürütülen internet aktivizminin de bu hareketlerin doğuşunu ve hızla yayılarak

genişlemesini kolaylaştıran bir faktör olduğunu göz ardı etmemek gerekiyor (Castaneda, 2012; Benski vd., 2013; Perugorria ve Tejerina, 2013; Sotirakopoulos and Sotiropoulos, 2013; Abdulla, 2014). Devletin ve sermayenin kontrolünde olan kitle iletişim araçlarının tersine iktidarın kontrolünden uzak 'özerk bir iletişim'e imkân veren sosyal medya (Castells, 2012), meydan hareketlerinin tümünde mobilizasyona aracılık ederek kritik bir rol oynadı (Murphy, 2011; Sotirakopoulos and Sotiropoulos, 2013; Abdulla, 2014). Bu anlamda sosyal medyanın, Melucci'nin (1989) toplumsal hareketlerin kolektif bir aktör olarak kamusal alana çıkmadan önceki inşa sürecinde önemine işaret ettiği 'yeraltı ağları'na benzer bir rol oynadığını söyleyebiliriz. İktidarın nazarından uzak bu tür alanlar, özellikle Tunus ve Mısır gibi otoriter ülkelerdeki meydan hareketlerinin filizlendiği yerler oldular.

Meydan hareketlerini örgütlenme biçimleri açısından ele aldığımızda, yeni toplumsal hareketleri takip ettiğini söylemek yanlış olmaz. Tıpkı yeni toplumsal hareketler gibi hem bürokratik-hiyerarşik örgütlenmeyi, hem de belli bir aktörün liderliğini kararlı bir şekilde reddetmişlerdir. Bu örgütlenme biçimi meydan hareketlerinin heterojen yapısına ve demokrasi talebine de oldukça uygun düşen bir örgütlenme biçimi olmuştur. Bu noktada meydan hareketlerinin genel olarak taleplerini pratikleriyle somutlaştırmak gibi, yeni toplumsal hareketlerde de bu ölçüde olmasa da kısmen gördüğümüz, bir özellik taşıdıklarını belirlemekte fayda var. Nasıl bir toplum istediklerini bir taraftan hiçbir talebi ve toplumsal grubu öne çıkarmadan ve herkesin katılımına açık olarak, diğer taraftan merkezi olmayan katılımcı karar alma yapıları geliştirerek ve hatta meydan ve parklarda sergiledikleri eylemler ve birlikte yaşama biçimleri üzerinden ifade ettiler. Bu doğrultuda, öncelikle meydan ve parkların işgal edilmesi ile bu kentsel kamusal alanların gerçek sahiplerinin halk olduğunu ve halkın kararının ve sesinin hesaba katılması gerektiğini beyan etmiş oldular. Kentsel mekânların fiziksel olarak işgali, Castells'in (2012) belirttiği gibi, hareketlerin hem somut bir topluluk yaratarak 'korku'yu aşmalarında, hem de farklı ve ilgisiz grupların bir araya gelerek tartışabilecekleri, dayanışma içinde olacakları ve kararlar alacakları bir kamusal alanın yaratılmasında etkili oldu. Bunun ötesinde, devletin veya sermayenin iktidar alanlarının fethedilmesi, hareketler için sembolik bir güç kaynağı da olmuştur. Aslında işgal ile hem görünürlüklerinin olmadığı kamusal alanda görünür olup seslerini duyurdular (Kerton, 2012) hem de kamusal mekânları tekrar talep ettiklerini ilan ettiler (Gregory, 2013). Belki de en önemlisi, işgal edilen parklarda ya da meydanlarda mevcut sisteme alternatif insani bir sistem yarattılar. Böylelikle, işgal yalnızca bir eylem biçimi değil, aynı zamanda talep edilen yaşam tarzını gösteren bir araç oldu (Calhoun, 2013). Örneğin, Zucotti parkında, Tahrir meydanında ve Gezi parkında ücretsiz yiyecek

dağıtımı, tıbbi bakım veya kitap temini gibi uygulamalarla ve özgür ve katılımcı tartışmalarla neredeyse özerk bir alan yaratıldı (Gautney, 2012; Shahin, 2012; Benski vd., 2013). Bunun yanında, kampların kurulduğu parklar ve meydanlarda rekabetin değil dayanışmanın ve el koymanın değil paylaşmanın hâkim olduğu bir yaşam oluşturuldu. Gerçek demokrasi, doğrudan demokrasi gibi talepler, kararların fikir birliği ile alındığı kurulların oluşturulması yoluyla hayata geçirildi (Castaneda, 2012; Perugorria ve Tejerina, 2013). Dahası, parklar ve meydanlar yalnızca protestoların sergilendiği yerler olmaktan çıkarak, aynı zamanda bir karnaval alanı, konser salonu, kütüphane ve çeşitli performansların sergilendiği ortak bir yaşam alanına dönüştürüldü (Abul-Magd, 2012; Castaneda 2012; Özen ve Avcı, 2013). Ortak alanlarda yürütülen bu pratikler, hareketleri oluşturan çeşitli toplumsal gruplar arasında birlik ve beraberlik oluşmasında da dikkate değer bir role sahip oldu.

Sonuç olarak, meydan hareketleri hâkim ekonomik ve siyasi yapılara, toplumsal/ekonomik adalet ve demokrasi temalarını çeşitli biçimlerde dile getirerek karşı çıkmış ve böylece toplumsal sorunları, talepleri ve aidiyetleri açısından oldukça heterojen bir kitleyi harekete geçirmiştir. Böylece, bu hareketlerin öne çıkan iki özelliğinden birisi düzen veya sistem karşıtı olmaları iken, diğeri temsil ettikleri toplumsal taleplerin çeşitliliği olmuştur. Bu iki özellik, meydan hareketlerinin, eski ve yeni toplumsal hareketler ile birtakım benzerliklerine karşın, farklı ve 'yeni' bir hareket türü olduklarını ortaya koyar. Bu hareketlerin analizinde bu iki ayırt edici özelliğin mutlaka dikkate alınması gerekir. Burada öne çıkan soru mevcut toplumsal hareket kuramlarının böyle bir analize ne ölçüde kılavuzluk edebileceği sorusudur. Çalışmanın ikinci bölümünü oluşturan aşağıdaki bölümde bu soruya odaklanıyorum.

Meydan Hareketleri Nasıl Analiz Edilebilir?

Toplumsal Hareket Kuramları ve Meydan Hareketleri

Toplumsal hareket analizleri, 1970'lerden bu yana iki paradigma çerçevesinde yürütülmekte. Bunlardan biri ve ağırlıklı kullanılanı ABD kökenli 'kaynak mobilizasyonu', diğeri ve daha az kullanılanı ise Batı Avrupa kökenli 'yeni toplumsal hareketler' paradigmasıdır. Ne yazık ki her iki paradigma da, çok önemli katkılarıyla birlikte, birtakım sınırlılıklarla malul. Özellikle, meydan hareketleri gibi sistem karşıtı ve heterojen mobilizasyonların analizi söz konusu olduğunda bu sınırlılıkların daha da ciddi bir hal aldığını söylemek gerekir.

Kaynak mobilizasyonu paradigması ile ilgili en önemli iki sorundan birisi 'rasyonalist' varsayımlar üzerine bina edilmiş olması ve bu doğrultuda toplumsal hareketleri toplumsal yapıdan neredeyse yalıtılmış ve çıkarları çok iyi tanımlanmış toplumsal özneler olarak görmesidir. Dolayısıyla, bu paradigma

doğrultusunda şekillenmiş yaklaşımlar toplumsal hareketleri analiz ederken mevcut toplumsal yapılarla ilgili sorun, huzursuzluk veya talepleri tamamen inceleme konusunun dışında bırakarak, belli bir toplumsal grubun rasyonel fayda-maliyet hesaplamalarına odaklanır. Bu, aynı zamanda toplumsal hareketlerin tek bir mesele etrafında az çok homojen bir grubun mobilizasyonundan ibaret bir siyasi oluşum olarak görülmesine de yol açar.

Kaynak mobilizasyonu paradigmasının diğer temel sorunu ise toplumsal hareketleri hegemonik yapıları ve mevcut iktidar ilişkilerini sorgulayan ve dönüşümünü talep eden oluşumlar olarak görmemesidir. Bu bakış açısından toplumsal hareketler, kurumsal siyasete erişimi olmayan ve bu nedenle görece 'güçsüz' olan toplumsal grupların, kurumsal siyaseti etkileyerek amaçlarına ulaşmak için oluşturdukları siyasi girişimlerin ötesine geçmez (Jenkins ve Perrow, 1977; McCarthy ve Zald, 1977; Tilly, 1978; McAdam, 1982; Jenkins, 1983). Bir başka deyişle, belli bir toplumsal grubun çıkarları yönünde doğan toplumsal hareketler yalnızca kurumsal siyaseti etkilemeye yönelik sistem içi siyasi oluşumlardır (della Porta ve Diani, 1999; Piven ve Cloward, 1995). Bu bakış açısı, toplumsal hareketlerin her türlü taleplerinin mevcut sistem içinde tatmin edilebileceği, bu taleplerin sistemin kendisinin değişmesi ile ilgili olmayacağı gibi örtük bir varsayıma dayanır. Bu paradigmanın şekillendirdiği farklı toplumsal hareket yaklaşımlarında (kaynak mobilizasyonu yaklaşımı, siyasi süreç/fırsat yaklaşımı, çerçeveselendirme yaklaşımları ve bu yaklaşımları çeşitli şekillerde bir araya getiren sentetik yaklaşımlar) istisnasız bir biçimde bu iki temel sorun varlığını sürdürmektedir. Her ne kadar siyasi süreç/fırsat yaklaşımı, çerçeveselendirme yaklaşımları ve bu yaklaşımları çeşitli şekillerde bir araya getiren sentetik yaklaşımlar (bkz. Tilly, 1978; McAdam, 1982; Tarrow, 1998; Benford ve Snow, 2000; McAdam vd., 2001), toplumsal hareket analizini dar fayda/çıkar ekseninden çıkarmak üzere çeşitli siyasi ve kültürel faktörleri ve farklı aktörleri de dikkate almak gerektiğini tartışıyor olsalar da, henüz ne rasyonalist varsayımları sorgulamakta ne yapısal veya sistemik toplumsal problemleri dikkate almakta ne de toplumsal hareketlerin yapısal bir dönüşümü hedefleyebileceklerini görmektedirler.³

Meydan hareketlerinin kendine özgü iki özelliği, yani sistem karşıtı ve heterojen bir kitle hareketi olmaları dikkate alındığında, kaynak mobilizasyonu paradigması doğrultusunda bu hareketleri incelemeye kalkışmanın analitik bir hezimetle sonuçlanacağı açıktır. Gerek toplumsal hareketlerin doğuşuna zemin hazırlayan ve mevcut toplumsal yapılardan kaynaklanan problem ve memnuniyetsizlikleri dikkate almaması gerek hareketlerin dile getirdiği taleplerin mevcut sistem içinde karşılanabileceğini varsayması ve gerekse hareketleri tek bir mesele etrafında neredeyse homojen bir grubun mobilizasyonu olarak görmesi bu

paradigmanın meydan hareketleri gibi popüler ve sistem karşıtı hareketler karşısındaki analitik handikapını oluşturur.

Rasyonalist yaklaşımlara göre daha az kullanılmış olmakla birlikte, yeni toplumsal hareket yaklaşımları da son bir kaç on yılda yapılan toplumsal hareket çalışmalarında etkili olmuştur. Toplumsal hareketleri inşacı bir perspektiften ele alan bu yaklaşımlar, geniş toplumsal yapıları ve bu yapılardaki tahakküm biçimlerinden kaynaklanan toplumsal sorunları analize dâhil ederek, toplumsal hareketleri belli çıkarların enstrümanına indirgeyen kaynak mobilizasyonu yaklaşımlarından çok daha kapsayıcı analiz araçları sundular. Daha önce belirttiğim üzere, Melucci ve Touraine bu paradigma çerçevesinde en kapsamlı çalışmaları ortaya koyan iki isimdir. Yeni toplumsal hareketlere dair benzer argümanlar geliştiren bu iki isim, toplumsal mücadelelerin analizinde özellikle Avrupa’da ağırlıklı olarak kullanılan Marksist yaklaşımın, 1968 sonrası doğan yeni mücadeleleri anlamakta yetersiz olduğu iddiasıyla yeni kavramsal araçlar geliştirdiler. Marksizme yönelik en temel eleştirileri, kapitalist toplumun temel hareketi olarak yalnızca işçi sınıfı hareketini görmesi ve bu nedenle post-endüstriyel ya da bilgi toplumu halini alan günümüz toplumlarında ortaya çıkan yeni çatışma biçimlerini göz ardı etmesi oldu. Buradan yola çıkarak, Marksizm’in, işçi sınıfının aksine devlet gücünü ele geçirme ve devrim yapma niyeti olmayan yeni toplumsal hareketleri kavrayabilecek bir çerçeve sunmaktan uzak düştüğüne işaret ettiler. Ne var ki Melucci ve Touraine’in Marksizm’e yönelik bu eleştirileri, siyaset ile kültür arasına koydukları çok keskin ayrımla birleşince, yeni toplumsal hareketleri siyaset alanından tamamen uzaklaştırarak kültürel alana hapsedmelerine yol açtı. Her ikisi de, post-endüstriyel toplumların veya bilgi toplumlarının tahakkümlerini daha çok bilgi üretimi ve sembollerin manipülasyonu ile kurdukları argümanından hareketle (Touraine, 1988; Melucci, 1995), günümüz toplumlarında endüstriyel toplumlardan farklı olarak siyasetin değil kültürün çatışmanın merkezinde olduğunu iddia ettiler. Örneğin Melucci (1985), yeni toplumsal hareketlerin hâkim kültürel kodlar karşısında yeni yaşam tarzları, yeni bir dil ve gerçeğin yeni tanımlarını, kısacası mevcut sistemin empoze ettiği anlamlardan farklı anlamları ürettiklerine dikkat çekerken, Touraine bu hareketlerin “toplumsal ve kültürel yaşamın” özel kabul edilen sağlık, cinsellik, yaşam, ölüm, iletişim gibi çok çeşitli alanlarını kapsadıklarına işaret etmiştir (Touraine, 1985:778). Böylelikle ne Touraine ne de Melucci kültürel alanın da siyasetin bir parçası olabileceğini ve kültürel mücadelelerin siyasal kimliklerin oluşumunda kritik bir rol oynayabileceğini dikkate aldılar. Yeni toplumsal hareketlerin devlet iktidarını hedeflememesini siyasetten uzak durmak olarak yorumlayarak, bu hareketlerin içine doğdukları alanı siyasallaştırdıklarını göremediler. Dahası, yeni mücadelelerin devlet gücünü

elde etmeye çalışmamasını, bu hareketlerin mevcut sistemi değiştirmek gibi bir amaçlarının olmaması şeklinde yorumladılar.

Melucci (1994, 1996) bu yorumları daha da ileri götürerek, yeni toplumsal hareketlerin mevcut sistemin bir parçası olmak üzere baskı yaptıklarını iddia etti. Bir yandan yeni toplumsal hareketlerin hâkim kültürel kodlar karşısında yeni yaşam tarzları, yeni bir dil ve yeni anlamlar ürettiğine dikkat çekerken, diğer yandan çelişkili bir biçimde mevcut sistemin empoze ettiği anlamlardan farklı olan bu yeni anlamların mevcut yapılarda bir değişikliğe gidilmeden basitçe bu yapılara dâhil olabileceğini düşündü (Melucci, 1989, 1994, 1996). Bu doğrultuda, günümüz toplumsal hareketlerinin mevcut toplumsal sistemin mantığına yönelik bir antagonizmayı ifade etmediğini, daha çok bu sistemlerden dışlananların bu sistemlerin bir parçası olma taleplerini içerdiğini ileri sürdü (Melucci, 1994, 1996). Melucci böylece, kaynak mobilizasyonu yaklaşımlarından farklı bir yaklaşım geliştirmesine karşın, tıpkı bu yaklaşımlar gibi toplumsal hareketlerin dönüştürücü rolünü göz ardı etme eğiliminde oldu.

Tüm ana-akım toplumsal hareket kuramları dikkate alındığında, toplumsal hareketlerin değiştirici/dönüştürücü rolüne en fazla vurgu yapan yaklaşım Touraine tarafından geliştirildi. Melucci'ye kıyasla daha sistematik ve kapsamlı bir 'yeni toplumsal hareket yaklaşımı' geliştiren Touraine,⁴ toplumsal hareketleri bir toplumun anlam sistemini belirlemeye ve kontrol altında tutmaya yönelik teşebbüsler olarak gördü. Buradan hareketle, toplumsal hareketlerin diğer toplumsal aktörler arasında herhangi bir aktör olmayıp, tüm toplumsal sistemi şekillendiren tarihsel özneler olduğu şeklinde bir argüman geliştirdi (Bell, 2001). Toplumsal hareketlerin tam da bu rolleri nedeniyle "bir toplumsal sistemin içsel krizinin ve yeniden organizasyonunun işaretleri" olarak görülmesi gerektiğinin altını çizdi (Touraine, 1985:772). Touraine'in yaklaşımının ayrıca, diğer toplumsal hareket yaklaşımlarının hepsinden farklı olarak, tüm toplumu şekillendiren hareketler ile kurumsal siyaset düzeyinde doğan sistem içi hareketler arasında bir ayrım yaptığını belirtmemiz gerekir. Diğer yaklaşımlara kıyasla sahip olduğu bütün bu üstünlükler, Touraine'in yaklaşımını diğerlerinden daha detaylı bir şekilde incelemeyi gerektiriyor.

Özellikle yapısalcı Marksizmi toplumsal aktörlerin rollerini görmedikleri için eleştiren Touraine, toplumsal hareketlere toplumlara değiştirip dönüştüren tarihsel bir ajan rolü verir. Toplamların 'tarihsel, kurumsal ve örgütsel' olarak adlandırdığı üç farklı düzeyi içerdiğini belirten Touraine'e göre, her bir düzey farklı tipte çatışmalar üreterek farklı tipte mücadelelere yol açar. Bir toplumu biçimlendiren anlam sistemini ya da kendi ifadesiyle kültürel modelleri içeren ve en yüksek düzey olan tarihsel düzeyde, toplumlara şekillendiren kültürel

kalıpları kontrol etmek isteyen mücadeleler doğar. Tarihsel düzeyden sonra gelen ve kültürel modelleri toplumsal pratiklere dönüştüren kurumsal düzeyde ortaya çıkan hareketler yalnızca kurumsal kuralları değiştirmeye odaklanır. Çeşitli örgütleri içeren ve en alt düzey olan örgütsel düzeyde ise örgütsel değişimi hedefleyen mücadeleler doğar (Touraine, 1985, 1988). Touraine'e (1988) göre toplumun kendisini ürettiği düzey olan tarihsellik düzeyinde ortaya çıkan çatışma toplumun, tek olmamakla birlikte, en merkezi çatışmasıdır, zira tüm toplum bu çatışma tarafından şekillendirilir. Tarihselliği kontrol altında tutan egemen gruplar ile toplumun geri kalanı arasında çıkan bu çatışmanın nedeni her iki grubun da toplumun tarihsel gerçekliğini, yani o toplumu şekillendiren kültürel kalıpları, kontrol etmeye çalışmak istemesidir. Touraine (1991, 2002) bu iki grubu 'toplumsal sınıflar' olarak adlandırır ve yalnızca bu iki sınıfın, yukarıda belirtilen merkezi çatışma etrafında, karşılıklı yürüttükleri mücadeleyi 'toplumsal hareket' olarak adlandırır. Buradan yola çıkarak, her toplumda yalnızca bu iki sınıfın yürüttüğü karşılıklı mücadeleden doğan 'tek bir toplumsal hareket çifti' olabileceğini ve bu hareket çiftinin o toplumu yeniden şekillendirecek tarihsel bir aktör olduğunu ileri sürer (Touraine, 1985). Touraine'in perspektifinden, tarihsel bir rolü olan toplumsal hareketlerin aksine, 'siyasi hareket'ler yalnızca kurumsal düzeyde faal olan hareketlerdir ve tek amaçları devlet iktidarını kontrol etmektir. Dolayısıyla, siyasi hareketler, kültürel kalıpları kontrol altına alıp toplumu yeniden organize etmeyi amaçlayan toplumsal hareketlerin aksine toplumun yapısında önemli değişikliklere yol açamazlar. Touraine (1985) toplumun en alt düzeyinde yani örgütsel düzeyde doğan mücadelelerin ise kolektif çıkar takibinin ötesinde bir amaçlarının olmadığını ve bu nedenle hareket olarak dahi adlandırılmayacaklarını düşünür.

Toplumsal hareketlere tarihsel bir rol atfeden bu yaklaşım meydan hareketlerini analiz etmemize ne kadar yardımcı olabilir? Bu soruyu cevaplarken öncelikle şunu belirtelim: Touraine, Marksizm ile ilgili olarak altını çizdiği sorunların bir kısmını kendi yaklaşımında yeniden üretiyor. Marksizme fazlasıyla benzer bir şekilde, toplumsal hareketlerin yapısal olarak verili merkezi bir çatışma etrafında doğduğunu ve aktörlerin (Touraine'in adlandırmasıyla toplumsal 'sınıfların') pozisyonlarının bu çatışma tarafından belirlendiğini ileri sürüyor. Böylelikle nihai olarak yapısal ve belirlenimci bir kavramsal çerçeve önermekte ve yapısal ve belirlenimci olmakla eleştirdiği Marksizm ile neredeyse aynı çizgiye gelmekte (Vahabzadeh, 2003). Bunun da ötesinde, her toplumda tek bir temel hareket olacağı ve bu hareketin tüm toplumu şekillendireceği iddiası, Marksizm'in işçi sınıfı hareketine ilişkin iddialarına benzer sorunlar taşıyor. Touraine'in bu iddiasıyla uyumsuzluk, çatışma veya antagonizmaların toplumun çeşitli alanlarında çeşitli biçimlerde doğabileceğini (Laclau ve Mouffe, 1985)

göz ardı ettiğini söyleyebiliriz. Diğer yandan, Touraine'in toplumsal sistemleri değiştirip dönüştürmeyi amaçlayan hareketleri kurumsal siyaset düzeyinde faal olan hareketlerden, kendi ifadesiyle toplumsal hareketleri siyasi hareketlerden, ayırt etmesi bu iki hareket tipinin çok farklı roller oynadıklarını göstermesi bakımından son derece önemli bir ayırım. Ne var ki bu noktada Touraine'in tek bir hareket haricindeki tüm hareketleri kurumsal siyasetin alanına hapsedmesi sorgulanmayı hak ediyor. Bununla da ilgili olarak, Touraine'in, tıpkı Melucci gibi, siyaset ile kültürel olan arasına koyduğu aşırı mesafenin yol açacağı sorunlara dikkat çekmekte fayda var. Touraine, bir yandan kültürel alanda hareket ederek tüm toplumu yeniden şekillendirebileceğini öne sürdüğü toplumsal hareketlerden bahsederken, diğer yandan bu hareketlerin ilgilenmediğini öne sürdüğü bir siyaset alanı resmetmekte. Kültür ve siyaset arasındaki bu keskin ayırım gerçekçi bir ayırım olmayıp, toplumsal hareketlerin yürüttükleri mücadelelerde hem her iki alanda da hareket edebileceklerini hem de her iki alanda da değişimi ve dönüşümü hedefleyebileceklerini gözden kaçırıyor. Ayrıca, tüm toplumu dönüştürecek bir hareketin siyaseti etkilememesi mümkün olmaz. Dahası, böyle bir hareketin siyaset dışı kalarak bu amacına ulaşması neredeyse imkânsızdır. Sonuç olarak, toplumsal yapıları ve çatışmaları dikkate alması, toplumsal hareketlerin dönüştürücü rollerine vurgu yapması ve bu hareketleri kurumsal siyasete hapsedmemesi gibi tüm üstünlüklerine karşın, Touraine'in ortaya koyduğu perspektif meydan hareketleri gibi tek bir çatışma ekseninde doğmamış, aksine kültürel, siyasi, ekonomik alanlardaki pek çok sorunu dile getiren ve bu alanların hepsini mücadelenin hedefine koyan hareketleri kavramamız açısından elverişli bir perspektif olmaktan uzaktır.

Bu bölümü sonlandırmadan önce vurgulamak istediğim diğer bir husus, kaynak mobilizasyonu ve yeni toplumsal hareket paradigmaları doğrultusunda şekillenen ana akım toplumsal hareket yaklaşımlarının istisnasız hepsinin günümüz toplumlarını şekillendiren küresel iktidar ilişkilerini göz ardı ediyor olmalarıdır (Barker vd., 2013; Tejerina vd., 2013; Langman, 2013). Bu miyopluk, kaynak mobilizasyonu paradigmasının liberal siyasi düşünceden önemli oranda beslenmiş ve beslenmekte olması ile ilgiliyken, yeni toplumsal hareket paradigmasının Marksist düşünceye ilişkin topyekûn bir eleştiriden yola çıkarak kültürel alandaki tikel mücadelelere ağırlık vermesinden kaynaklanmakta. Böylece, toplumsal hareket kuramları global düzlemde egemen iktidar ilişkilerini neredeyse verili ve sorgulanamaz ve değiştirilemez ilişkiler olarak kabul etme gibi bir eğilim ortaya koyuyorlar. Barker ve diğerlerinin (2013:7) ifade ettiği üzere:

[Ana akım] toplumsal hareket teorisi yalnızca 'büyük resmi' – özellikle ekonomik yönünü – değil, aynı zamanda 'sıradan' insanların kendi tarihlerini

yapma, itiraz kültürleri oluşturma ve dünyayı yorumlama ve şekillendirmede baskın hale gelmiş ideolojik ve örgütsel yollara meydan okuma – elbette bazen de boyun eğme veya destekleme- potansiyeli olduğunu gözden kaçırma riskini taşıyor.

Bu durumun, toplumsal hareket çalışmalarında küresel veya ulusal iktidar yapılarını sorgulayan popüler hareketlerin neredeyse tamamen göz ardı edilmesi ve analitik dikkatin sadece ve sadece tek bir mesele etrafında doğmuş tikel mücadeleler üzerinde yoğunlaşması gibi bir eğilime yol açtığını belirtmek gerekir (Mayer, 1991; Katsiaficas, 2006; Flesher Fominaya, 2015).

Alternatif Bir Kavramsal Çerçeve: Popülizm

Bu bölümde tartışacağım üzere, Ernesto Laclau'nun geniş katılımlı popüler mobilizasyonlara yönelik olarak 'popülizm' kavramı etrafında geliştirdiği analitik araçlar, meydan hareketleri gibi heterojen bir kitlenin hegemonik yapıların dönüşümü doğrultusunda bir araya gelmesiyle oluşan toplumsal hareketlere ışık tutucu niteliktedir. Meydan hareketleri gibi hareketler, Laclau'nun (2005, 2011) ortaya koyduğu gibi, toplumu bir tarafta pek çok toplumsal sıkıntı ve talebe sahip 'halk', diğer tarafta ise halkın problem ve taleplerine sırtını dönmüş 'iktidar' olmak üzere sembolik olarak ikiye bölen 'popülist' (halkçı) mobilizasyonlara dönüşebilir. Böylelikle, tikel talepler etrafında doğan ve mevcut sistem tarafından kolaylıkla absorbe edilebilen dar kapsamlı hareketlerin tersine, popülist hareketler hegemonik sisteme güçlü bir şekilde meydan okuyabilirler.

Bu girişten anlaşılacağı gibi, Laclau popülizm kavramını, gerek siyasi analizlerde gerekse günlük siyasi dildeki genel kullanım biçiminden farklı olarak, radikal sağ ile özdeşleştirmez (Stavrakakis, 2013). Popülizm, Laclau'nun kullandığı anlamda, ontik değil ontolojik bir kategori olduğu için belli bir siyasi içeriği ya da bir hareketin veya bir siyasi partinin ideolojisini anlatmaz. Bu nedenle popülist kavramını faşist, komünist veya liberal gibi niteliklerle aynı biçimde kullanamayız. Popülizm, "toplumsal, siyasi veya ideolojik içeriği ne olursa olsun, bir eklemleme biçimidir" (Laclau, 2005:34). Dolayısıyla, bir hareket ideolojisinde popülist olarak tanımlanabilecek bir içerik olduğu için değil, bu içerik belli bir eklemleme mantığı ile oluştuğu için popülist bir hareket olur. Bu nedenle Laclau (2011), ortaya koyduğu popülizm kavramının tamamen formel bir kavram olduğunu ve eklenen içeriklerden bağımsız spesifik bir eklemleme biçimine işaret ettiğini belirtir.

Bu noktada ortaya çıkan soru, popülizmin hangi birimleri eklemleyeceğidir. Yani, hangi birimler eklenildiğinde popülist bir hareketlenmeden bahsedebiliriz? Laclau (2005), toplumsal hareket analizine toplumsal gruplardan başlayan ve

bu nedenle naif bir sosyolojizm ile malul olduklarını düşündüğü yaklaşımların tersine, 'toplumsal talepleri' en temel analiz birimi olarak ele almamızı önerir. Toplumsal talepler başlangıçta tikel talepler olarak, yani diğer toplumsal taleplerden bağımsız bir şekilde doğarlar ve mevcut sistem tarafından karşılandıkları sürece öyle kalırlar. Ancak, sistem tarafından karşılanmadıkları veya reddedildikleri durumda diğer karşılanmamış taleplerle bir araya gelebilirler. Daha spesifik olarak vermek gerekirse, sistemin karşılamadığı talepler pozitif içeriklerinin ötesinde sistemin hepsine ortak bir şekilde duyarsız kalıyor olmasından kaynaklanan negatif bir boyutu paylaşımlarından ötürü bir araya gelebilirler (Laclau, 2011).⁵ "Karşılanmamış taleplerin negatiflik temelinde kümelenme eğiliminde oldukları" bu toplumsal durum, popülizm olarak adlandırılan siyasi eklemlene biçimine doğru gidecek yolun ilk adımını oluşturur (Laclau, 2011:138).

Bir araya gelen bu karşılanmamış talepler arasında bir 'eşdeğerlik ilişkisi' veya 'eşdeğerlik zinciri' kurulabilir. Bunun için, bu talepler ile bu taleplere sırtını dönen iktidar arasına sembolik bir politik sınır çizilmesi gerekir. Diğer bir deyişle, birçok talebi reddeden ve böylece onları eşdeğer kılan 'ortak hasım'ın belirlenmesi gerekir. Bu eşdeğerlik ilişkisi, taleplerin sahibi olan farklı toplumsal gruplar arasında taleplerine yüz çeviren iktidara karşı, zayıf ve muğlak olmakla birlikte belli bir dayanışma oluşturur. Laclau'nun (2005) popülizmin ikinci şartı olarak işaret ettiği bu durum, toplumsal alanı sembolik olarak ikiye böler: bir tarafta talepleri karşılanmayan çeşitli toplumsal grupların bir araya gelmesiyle oluşmuş mağdur 'halk', diğer tarafta ise toplumsal talepleri karşılamayı reddeden 'iktidar'. Böylelikle, popüler öznenin oluşması için gerekli koşul sağlanmış olur, yani toplum, bir tarafta çeşitli toplumsal talepleri olan grupların oluşturduğu popüler iradenin, diğer tarafta ise bu taleplere duyarsız kaldığı için popüler iradenin hedefinde yer alan sistem ve bu sistemi koruyan iktidarın olduğu iki kampa bölünmüş olur. Toplumu dikotomik olarak ikiye bölen bu sınır toplumsal taleplerin doğasını değiştirerek popüler bir mücadelenin temel taşları haline getirir: talepler artık yetkili bir merciiye iletilmiş basit ricalar değil, kendilerini reddeden, yok sayan ya da bastıran iktidara karşı mücadele eden taleplerdir (Laclau, 2011).

Laclau'nun hareket analizine toplumsal talep kategorisi ile başlaması iki açıdan son derece önemli. Bunlardan biri, kendisinin de ifade ettiği gibi (Laclau, 2005) toplumsal hareketleri hâlihazırda mevcut grupların çıkar ve beklentilerine, yani bir gölge olguya indirgemeyi engellemesidir. Diğer ise, toplumsal hareketlerin doğuşunda mevcut toplumsal yapıların oynadığı rolün kesin bir biçimde dikkate alınmasıdır. Toplumsal hareketler ancak mevcut sistemin karşılayamadığı, karşılamayı reddettiği veya dışladığı toplumsal talepler doğrultusunda ortaya

çıkacağı için karşılanmamış taleplerin varlığı ve elbette niteliği ve niceliği mevcut sistemin hegemonik kapasitesi hakkında önemli ipuçları verir. Laclau'nun altını çizdiği gibi, hegemonik kapasitesi geniş olan kurumsal bir sistemde talepler büyük oranda karşılanarak mevcut sisteme entegre edilirler. Bununla birlikte, çeşitli talepleri farklılık ve tikellikleriyle absorbe etme yeteneği zayıf olan bir sistemde pek çok talep karşılanmamış olarak kalır. İlk durum, karşılanmamış talep miktarı düşük olduğu için ancak zayıf bir eşdeğerlik zinciri kurulmasına yol açabilir, fakat ikinci durum kuvvetli bir eşdeğerlik zinciri kurulması ve böylece popülist bir kırılmaya doğru gidilmesi için gerekli şartları taşır. Meydan hareketlerini dikkate aldığımızda, bütün bu hareketlerin neoliberal hegemonyanın neredeyse total bir hal aldığı, pek çok toplumsal talebin gerçekten bir karşılık bulmadığı ve bu durumun giderek daha geniş toplumsal sektörleri kapsayan bir toplumsal eşitsizlik ve adaletsizlik yarattığı bir momentte olduklarını görürüz. Ancak burada hemen yapısal şartların hiçbir zaman doğrudan toplumsal hareketleri meydana getiremeyeceğinin, yalnızca böyle bir oluşum için gerekli zemini hazırlayacağını altını çizelim.

Laclau'nun yaklaşımı ile ilgili olarak özellikle altını çizmek istediğim diğer bir husus ise, Laclau'nun 'eşdeğerlik ilişkisi' kavramı ile toplumsal hareket yaklaşımlarında hiçbir şekilde dikkate alınmayan bir noktaya işaret ediyor oluşudur: toplumsal hareketler birbirinden çok farklı ve birbirleriyle ilgisiz talep ve grupları bir araya getirip bütünleştirebilir. Toplumsal hareketlerin homojen özneler olmayıp çeşitli toplumsal grupları bir araya getirdiğine bazı çalışmalarda dikkat çekilmekle birlikte (Melucci, 1995, 1996; della Porta ve Diani, 1999; Diani, 2000; Rucht ve Neidhardt, 2002; Tilly, 1999), bu grupların birlikteliğini sağlayan unsurlar genellikle 'ortak çıkar ve talepler' (McCarthy ve Zald, 1977), 'ortak aidiyetler' (Melucci, 1996; Rucht ve Neidhardt, 2002), veya 'ortak inanç ve düşünceler' (della Porta ve Diani, 1999) olarak görüldü. Ancak, birbirinden çok farklı grupların da bir araya gelebileceği düşünülmedi. Diğer bir ifadeyle, ortak çıkar ve talep, aidiyet veya inançları paylaşmayan birbirinden çok farklı grupların ortak olarak deneyimledikleri dışlanma ve reddedilmenin de bu gruplar arasında bir dayanışma yaratabileceği dikkate alınmadı. Eşdeğerlik ilişkisi kavramı, özellikle meydan hareketleri gibi çok geniş bir kitleyi sokağa çıkarabilmiş hareketleri anlamakta önemli bir rol oynar. Ortak çıkar, ortak fikir, ortak aidiyet veya ortak sorun etrafında bir araya gelemeyecek kadar geniş ve heterojen kitleleri harekete geçiren ve bir arada tutan nedir sorusunu anlamlı bir şekilde cevaplamamıza yardımcı olur. Farklı bir şekilde ifade edersek, eşdeğerlik ilişkisi kavramı meydan hareketlerinde çok farklı taleplerin ve elbette bu taleplerin sahibi olan grupların, herhangi bir pozitif içeriği paylaşmalarından dolayı değil, negatifik temelinde yani reddedilmelerinden dolayı bir araya geldiklerini görmemize yardımcı olur.

Bu reddedilme durumu ortak hasımı belirlemede kritiktir. Talepler kendilerini reddeden güce, yani hepsinin ortak düşmanına karşı yan yana gelirler. Bu noktayı meydan hareketleri özelinde ele alırsak, bu hareketlerin hepsinin 'ortak hasım' tanımlarında, ülkeden ülkeye değişen çeşitli unsurlara yapılan vurguların yanında, istisnasız bir biçimde neoliberal sistemin ve (anti) demokratik düzenin yer aldığını görürüz. Toplumsal ve mekânsal tahribat ve derin eşitsizlikler yaratmış olan neoliberal sistemin yanı sıra mevcut demokrasi, yani 'temsil edememe' halinden doğan bir krizle malul olan demokrasi, meydan hareketlerinin istisnasız hepsi tarafından sorunların kaynağı olarak görüldü. Mevcut demokrasi, hareketlerin hepsince seslerinin duyulmasını değil tam tersine dilsiz hale getirilmelerine yol açan bir sistem olarak görüldü. Dolayısıyla, hem neoliberal hegemonyanın kuşatıcılığı hem de mevcut haliyle demokrasi birçok toplumsal talebin karşılanmamasına ve böylece bu talepler arasında negatifiklik temelinde bir eşdeğerlik ilişkisi oluşması için gerekli şartların oluşmasına yol açtı.

Bununla birlikte, eşdeğerlik ilişkisinin popüler mobilizasyonlarda oynadığı rolü abartmamak da gerekir, zira farklı toplumsal grupları başlangıçta bir araya getiren ve aralarında çok kuvvetli olmayan bir dayanışma yaratan eşdeğerlik ilişkisi bunun ötesine geçen bir role sahip değildir. Laclau (2005), eşdeğerlik ilişkisinin mevcut sisteme meydan okuyabilecek bir siyasi güce dönüşmesi için farklı taleplerin kolektif bir kimlik etrafında kristalize olması gerektiğinin altını çizer. Eşdeğerlik zincirinde çoğul bir halde bir araya gelen farklı toplumsal talep ve gruplar ancak bu şekilde bütünleşir ve tekil bir popüler özne oluşturabilirler. Böyle bir kolektif kimliğin inşası ise ancak eşdeğerlik zincirindeki bir talebin diğer tüm taleplerin, yani bir bütün olarak eşdeğerlik zincirinin, temsiliyetini üstlenmesiyle mümkün olur. Örneğin, pek çok toplumsal talebin karşılık bulmadığı bir toplumda doğan bir kent hareketinin kentsel mekân ile ilgili olarak dile getirdiği bir talep, aynı zamanda ulaşım, eğitim, sağlık, toplumsal cinsiyet hatta demokrasi ve toplumsal adalet gibi doğrudan ilgili olmadığı konular çerçevesinde bir dizi talebi de sembolik olarak temsil etmeye başlayabilir. Böylelikle diğer taleplerin ötesinde merkezi bir konum elde eden bu talep, hareketi karakterize eden ortak paydaya, diğer bir deyişle hareketin kimliğini belirleyen bir unsura dönüşür. Bu şekilde bir hareketin 'merkezi gösteren'ine dönüşen talep, ikili bir hal alır: bir yandan tikel bir talep olma özelliğine sahiptir (örneğimizde kentsel mekâna ilişkin bir talep), diğer yandan kendisinden çok farklı pek çok talebi de sembolize eder (örneğimizdeki ulaşım, eğitim, sağlık, toplumsal cinsiyet, demokrasi ve toplumsal adalet ile ilgili talepler). Bu talebin temsil ettiği talepler arttıkça, kendi *literal* anlamı (kentsel mekân talebi) geri planda kalacaktır. Böylece bu talep o denli genel ve açık bir hal alacaktır ki kendi anlamından epeyce uzaklaşarak 'boş bir gösteren' haline gelecektir

(Laclau, 1996). Popüler hareketlerde, hareketin kimliğini oluşturan bir ortak payda olarak boş gösterenin üretilebilmesi heterojen grupları mevcut sisteme karşı tek vücut haline getirmek, yani bir karşı-hegemonik blok yaratmakta son derece önemlidir (Laclau, 2005). Ne var ki boş gösterenlerin yaratılması gerek hareketin kendisinden kaynaklanan, gerekse hareketin hedefindeki iktidarın geliştireceği karşı-stratejiler nedeniyle mümkün olmayabilir. Bu durumda, başlangıçtaki eşdeğerlik ilişkisinin bir araya getirdiği grupları bütünleştirerek harekete süreklilik kazandırmak çok güç, hatta neredeyse imkânsız hale gelir.

Boş gösteren kavramı, farklı grupların ne ölçüde bütünleşerek tek bir siyasi özneye dönüştüğünü anlamamıza yardımcı olan bir kavramdır. Bir başka deyişle, farklı aidiyetlere ve taleplere sahip toplumsal grupların ne ölçüde ortak bir aidiyet ve amaç etrafında birleşerek uzun soluklu bir hareket oluşturduklarını anlamamızı sağlayan bir kavramdır. Bu nedenle toplumsal hareketlerin boş gösterenler tarafından temsil edilmesi de, böyle bir temsilin yokluğu da bize toplumsal hareketlerin 'siyasal' kapasitesi hakkında, yani çeşitli toplumsal alanları talepleri doğrultusunda yeniden şekillendirme yetenekleri hakkında çok önemli ipuçları verir. Bunun da ötesinde, boş gösterenlerin inşasında karşılaşılan engel ve sorunların analizi toplumsal hareketlerin akıbetini kavramamızda oldukça önemlidir. Böyle bir kavrayış ise sadece analitik bir amaca hizmet etmez, aynı zamanda toplumsal hareketlere de yol gösterir.

Meydan hareketlerine dönersek, şu soruya yanıt aramamız gerekiyor: pek çok toplumsal talep ve grubu mevcut iktidarlara karşı bir araya getiren bu hareketler, bu çoğul talepleri birleştiren ve farklı toplumsal grupları tek bir siyasi özneye dönüştüren bir boş gösteren ya da kolektif bir kimlik üretebildiler mi? Soruyu farklı formüle edersek, meydan hareketleri ne ölçüde toplumu değiştirme ve dönüştürme yeteneğine sahip karşı-hegemonik bir güce dönüştürebildi? Meydan hareketlerinin kendilerini neoliberal/antidemokratik/yozlaşmış iktidarlara karşı 'halkın hareketi' veya halk hareketleri olarak konumlandırarak iki kampa bölünmüş bir toplum resmi çizmede epeyce başarılı oldukları söylenebilir. İşgal hareketinin 'Biz %99'uz', Tahrir protestolarının 'Halk rejimin yıkılmasını istiyor', Gezi hareketinin 'Gezi parkı halkındır' sloganlarının hepsinde iktidar karşısında halk vurgusu vardı. Ayrıca, hareketlerin hemen hepsinde toplumsal/ekonomik adalet ve demokrasi talepleri merkezi bir konum olarak harekete katılan farklı grupların çeşitli taleplerini temsil etmeye ve böylece boş gösterenlere dönme eğilimine girmeye başladı. Ne var ki bu eğilimin, farklı gruplar arasındaki eşdeğerlik ilişkisinden kaynaklanan gevşek koalisyonu bu grupların birliğine dönüştüren ve böylelikle 'halk'ı temsil eden güçlü bir kolektif kimlik inşası ile sonuçlandığını söylemek güç. Bu durumun nedenlerini incelemek başlı başına bir çalışma konusu olmakla birlikte, burada kısaca şunu belirtelim:

popüler hareketlerin heterojen bir kitleyi içermeleri bu hareketlerin hızla yayılımına ve güçlenmesine hizmet ederken, aynı zamanda yumuşak karınlarını da oluşturmaktadır. Laclau'nun (2005) işaret ettiği üzere, farklılıkların bazen bütünleşmeyi engelleyen yapısal uyumsuzlukları içermesi, bazı grupların öne çıkma veya özerk hareket etme hevesleri ve iktidarın bütünleşmeyi engellemeye yönelik karşı stratejileri (örneğin, bazı tikel talepleri karşılayarak veya gruplar arası farklılıkları belirginleştiren taktikler kullanarak eşdeğerlik zincirini kırma çabaları gibi) bu doğrultuda dikkate alınması gereken faktörleri oluşturur.

Bu noktada Laclau'nun direkt vurgulamadığı ama önerdiği perspektifin dikkate almamıza yardımcı olduğu bir faktöre de dikkat çekmek istiyorum: meydan hareketlerinin kendilerine özgü eylemlerinin eşdeğerlik ilişkisi ve boş gösteren yaratmadaki rolü.⁶ Meydan hareketlerinin temel eylemleri olan işgal etme eylemi, özellikle Gezi hareketi gibi önceden planlanmamış hareketlerin hızla yayılmasına yardımcı oldu. Meydan veya parklarda birbirinden çok farklı taleplere sahip çeşitli grupların yan yana gelmesi eşdeğerlik ilişkisinin kurulmasını oldukça kolay kıldı. Öncelikle, bu mekânların protestolara kamusal görünürlük kazandırması katılımı arttıran bir unsur oldu. Meydanların isteyen herkesin katılımına açık olması ve burada tesis edilen eşitlikçi ve dayanışmacı birliktelik toplumsal farklılıkların geri plana atılarak eşdeğerliğin ortaya çıkmasına yardımcı oldu. Bu mekânlarda, bütün örneklerde gördüğümüz gibi, polis şiddetine karşı ortak bir direniş ve dayanışma içine girilmesi de meydan hareketlerinin kurmaya çalıştığı iktidar karşısında mağdur halk imgesini somutlaştırdı. Ancak, meydan ve parklar bütün bu kritik katkılarının yanı sıra aynı zamanda meydan hareketleri için bir handikap da oldular. Çok gevşek örgütlenmelere sahip olan bu hareketler, kendilerini bir arada tutan bu mekânlar kolluk kuvvetlerinin zoru ile boşaltılınca dağılma eğilimi içeren bir sürece girdiler.

Popüler bir kimlik etrafında bütünleşmiş bir yapıya dönüşmemeleri ve süreklilik kazanamamalarına karşın, meydan hareketlerinin dikkate değer sonuçlara yol açtığını ve açmaya da devam edeceğini vurgulamak gerekir. Bu hareketlerin sadece eşdeğerlik ilişkileri kurabilmeleri bile kendi başına önemli; zira bu şekilde, yeni toplumsal hareketlere kıyasla, güçlü bir karşı-hegemonik oluşuma gitme potansiyelini-her ne kadar tam olarak kullanamamış olsalar da- ortaya koydular. Yeni toplumsal hareketler deneyiminin net bir şekilde ortaya koyduğu gibi, ne kadar radikal olursa olsun, talepler tikel bir biçimde dile getirildiklerinde sistem tarafından kolaylıkla manipüle edilerek absorbe edilebilir (Habermas, 1981). Kapitalist sanayi toplumlarına çok ciddi bir meydan okuma kapasitesine sahip olan çevre hareketleri bu duruma çok iyi bir örnek teşkil etmiştir. Kapitalist sistem çevre ile ilgili talepleri bir yandan bu taleplere bazı kozmetik önlemlerle cevap vererek, diğer yandan ise sürdürülebilirlik,

sosyal sorumluluk gibi kavramlarla depolitize ederek önemli ölçüde etkisiz hale getirmeyi başarmıştır (bkz. Swyngedouw, 2007). Benzer şekilde, 1968 sonrası doğan yeni toplumsal hareketlerin dile getirdiği 'otonomi' talebi, kapitalizm tarafından post-Fordist üretim sisteminin geliştirilmesinde etkili bir biçimde kullanılmıştır; dışsal kontrol ve disipline dayalı Fordist üretim sisteminin yerine kendi kendini yönetme ve kendi kendini kontrol etme gibi unsurlar post-Fordist sistemde vurgulanarak kapitalist verimlilik devam ettirilmiştir (Boltanski ve Chiapello,2005). Dolayısıyla, meydan hareketlerinin bu tür yeni toplumsal hareketlerin aksine yalnızca tikel talepleri dile getirmeyip, bu talepleri sisteme karşı eşdeğer bir şekilde eklemleri önemlidir, zira mevcut sistemler esaslı bir dönüşüme gitmeksizin bu hareketlerin ifade ettiği talepleri karşılayamaz.

Sonuç

Tunus'ta 2010 sonlarına doğru ortaya çıkan mobilizasyonlarla başlayan ve hızla çeşitli ülkelere yayılarak hem birbirlerine oldukça benzer hem de her ülkenin yerel bağlamının etkisi altında birtakım farklılıklar içeren meydan hareketlerine odaklanan bu çalışma, bu hareketlerin bir yandan ne ölçüde yeni bir toplumsal hareket türü ortaya koyduğu, diğer yandan ise nasıl analiz edilebileceği sorularına yanıt aradı. Bu soruların ilkinde cevaben, meydan hareketlerinin eski ve yeni olarak kategorize edilen toplumsal hareketler ile birtakım benzerliklerine karşın, her iki hareket türünden de farklılaştığı tartışılmıştır. Meydan hareketlerini farklı kılan iki temel özelliğe ilişkin olarak ise bir yandan yeni toplumsal hareketlere benzer bir şekilde toplumun çeşitli alanlarında ortaya çıkan tikel talepleri temsil etmesi, diğer yandan ise bu talepleri eklemlenerek, eski hareketlere benzer şekilde, toplumu ikiye bölen bir mücadeleye dönüşmesine işaret edilmiştir.

Çalışmada ayrıca meydan hareketlerinin bu farklılıkları nedeniyle, mevcut toplumsal hareket paradigmaları çerçevesinde kavranamayacağı ileri sürülerek, alternatif bir kavramsal çerçeve olarak Ernesto Laclau'nun popülizm kuramı önerildi. Popülizm kuramı çerçevesinde meydan hareketlerinin hepsinde neoliberal hegemonyanın engellediği, dışladığı, görmediği veya yok saydığı bir dizi toplumsal talebin arasında bir eşdeğerlik ilişkisi kurulduğu ve böylelikle bu hareketlerin içine doğdukları toplumun çeşitli sektörlerini harekete geçirerek hızla yayıldıkları gösterildi. Kendilerini 'halkın hareketi' veya halk hareketi olarak tanımlayan bu hareketler mevcut neoliberal/antidemokratik/yozlaşmış iktidarlara karşı çıkararak toplumu sembolik olarak iki kampa böldüler. Bunun da ötesinde, toplumsal/ekonomik adalet ve demokrasi talepleri merkezi bir konum alarak harekete katılan farklı grupların çeşitli taleplerini temsil etme ve böylece boş gösterenlere dönüşme gibi bir eğilime de sahip oldu. Bütün bunlar meydan hareketlerinin bariz bir popülist karakter taşıdıklarını ortaya koyan özellikler oldu.

Bu çalışmada gerek popülizm kavramsallaştırması gerekse bu perspektiften meydan hareketleri çok genel hatlarıyla ele alındı. Bu nedenle daha çok bir 'giriş' niteliğinde olan bu çalışmadaki eleştiri ve önerilerin meydan hareketleri veya benzer popüler hareketler üzerine yapılacak daha kapsamlı çalışmalarla pekiştirilmesi gerekir. Bu tür çalışmalarda özellikle, kısmen devam etmekte olan, bu mücadelelerin hem meydanlardan uzaklaşınca nasıl bir şekil aldıklarına hem de siyasal sonuçlarına odaklanılması yalnızca analitik olarak değil aynı zamanda siyasi olarak da değerli katkılarda bulunacaktır.

Sonnotlar

¹ Bu tartışmaların çoğunlukla Avrupa'daki akademik/entelektüel çevrelerde yürütüldüğünü, Amerika Birleşik Devletleri'nde aynı dönemde toplumsal hareketler üzerine yapılan çalışma ve yürütülen tartışmaların daha çok o dönemdeki Amerikan hareket çalışmalarına hâkim 'kollektif davranış' paradigmasının eleştirisi üzerine odaklandığını belirtmek gerekir.

² Yeni toplumsal hareketler pek çok ülkede meydan hareketlerini doğmasında önemli bir rol oynadı. Örneğin, İspanya'da feminist hareket, çevre hareketi, savaş karşıtı hareket gibi hareketler Indignados'un oluşumunda kritiktir (Taibo, 2013).

³ Rasyonalist hareketlerin detaylı bir incelemesi için bkz. Özen, 2013.

⁴ Touraine'in kapsamlı bir toplumsal hareket kuramı geliştirmesinin nedeni toplumsal hareketlerin sosyolojinin temel çalışma konusu olması gerektiğini düşünmesidir. Bu arada, konumuzun dışında olmakla beraber, Touraine'in toplumsal hareket çalışmaları için 'toplumsal müdahale' adını verdiği ve araştırmacının toplumsal hareketleri potansiyellerini gerçekleştirmeleri için aktif bir şekilde yönlendirdiği özgün bir yöntem geliştirdiğini de belirtelim.

⁵ Ana-akım toplumsal hareket kuramları (özellikle kaynak mobilizasyonu paradigması çerçevesinde gelişen yaklaşımlar) toplumsal hareketleri tek bir talep etrafında doğan hareketler olarak ele alma eğiliminde iken, Laclau'ya (2005) göre popüler hareketler asla tek bir tikel talep etrafında doğmazlar.

⁶ Laclau'nun çeşitli çalışmalarında vurguladığı gibi, muhalif bir söylemi, ya da herhangi bir söylemi, anlamaya çalışırken yalnızca ne söylendiğini değil aynı zamanda pratikleri de dikkate almak gerekir.

Kaynakça

Abdulla R (2014). The Revolution will be Tweeted.

<http://www.aucegypt.edu/gapp/cairoreview/pages/articledetails.aspx?aid=89>. Son erişim tarihi, 28. 03. 2015.

Özen H (2015). Meydan Hareketleri ve 'Eski' ve 'Yeni' Toplumsal Hareketler. *Mülkiye Dergisi*, 39(2), 11-40.

Abul-magd Z (2012). Occupying Tahrir Square: The Myths and Realities of the Egyptian Revolution. *The South Atlantic Quarterly*, 111(39), 565- 572.

Badran S Z (2014). The Contentious Roots of the Egyptian Revolution. *Globalizations*, 11(2), 273- 287.

Barker C vd. (2013). *Marxism and Social Movements: An Introduction*. İçinde C Barker vd. (der) *Marxism and Social Movements*, Leiden: Brill, 1-37.

Bell L (2001). Interpreting Collective Action: Methodology and Ideology in the Analysis of Social Movements in France, *Modern and Contemporary France*, 9(2), 183-196.

Benford D R ve Snow D A (2000). Framing Processes and Social Movements: An Overview and Assessment, *Annual Review of Sociology*, 26, 611-39.

Benski T vd. (2013). From the Streets and Squares to Social Movement Studies: What have we Learned? *Current Sociology* 61 (4), 541- 561.

Boltanski L ve Chiapello E (2005). *The New Spirit of Capitalism*, London-New York, Verso.

Calhoun C (2013). Occupy Wall Street in Perspective. *The British Journal of Sociology*, 64 (1), 26-38.

Castaneda E (2012). The Indignados of Spain: A Precedent to Occupy Wall Street. *Social Movement Studies: Journal of Social, Cultural and Political Protest*, 11(3-4), 309-319.

Castells M (2012). *Networks of Outrage and Hope: Social Movements in the Internet Age*. Cambridge: Polity.

De Smet B (2014). Revolution and Counter-Revolution in Egypt. *Science & Society*, 78 (1), 11-40.

Della Porta D ve Diani M (1999). *Social Movements: An Introduction*. Oxford: Blackwell.

Eder K (1993). *The New Politics of Class: Social Movements and Cultural Dynamics in Advanced Societies*. Newbury Park/London: Sage.

Flesher Fominaya C (2015). Debunking Spontaneity: Spain's 15-M/Indignados as Autonomous Movement. *Social Movement Studies: Journal of Social, Cultural and Political Protest*, 14 (2), 142-163.

Gautney H (2012). Occupy x: Repossession by Occupation. *The South Atlantic Quarterly*, 111, 3.

Gitlin T (2013). Occupy's Predicament: the moment and the prospects for the movement. *The British Journal of Sociology*, 64 (1), 3- 25.

Gregory D (2013). Tahrir: Politics, Publics and Performances of Space. *Middle East Critique*, 22(3), 235- 246.

- Habermas J (1981) *The Theory of Communicative Action* Volume 2. Beacon, Boston Press.
- Hafez B N (2013). New Social Movements and the Egyptian Spring: A Comparative Analysis between the April 6 Movement and the Revolutionary Socialists Perspectives on Global. *Development and Technology*, 72, 98-113.
- Halvorsen S (2012). Beyond the Network? Occupy London and the Global Movement. *Social Movement Studies: Journal of Social, Cultural and Political Protest*, 11 (3-4): 427-433.
- Jenkins J C (1983). Resource Mobilization Theory and the Study of Social Movements. *Annual Review of Sociology*, 9, 527-53.
- Jenkins J C ve Perrow C (1977). Insurgency of the Powerless: The Farm Worker Movements 1946- 1972. *American Sociological Review*, 42, 249-68.
- Kandil H (2012). Why did the Egyptian Middle Class March to Tahrir Square?, *Mediterranean Politics*, 17(2), 197-215.
- Kandiyoti D (2011). Promise and Peril: Women and Arab Spring <https://www.opendemocracy.net/5050/deniz-kandiyoti/promise-and-peril-women-and-'arab-spring'>. Son erişim tarihi, 03/02/2015.
- Katsiaficas G (2006). *The Subversion of Politics: European Autonomous Social Movements and the Decolonization of Everyday Life*, AK Press.
- Kerton S (2012). Tahrir, Here? The Influence of the Arab Uprisings on the Emergence of Occupy. *Social Movement Studies*, 11(3- 4), 302- 308.
- Laclau E (1996). *Emancipation(s)*. London: Verso.
- Laclau E (2005). *On Populist Reason*. London: Verso.
- Laclau E (2011). Popülizm: Bir Ad Ne İçerir? Çev. H Özen. *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (1), 135- 146.
- Laclau E ve Mouffe C (1990). Post-Marxism without Apologies. İçinde E Laclau, *New Reflections on the Revolution of Our Time*. London: Verso.
- Langman L (2013). Occupy: A new new social movement. *Current Sociology*, 61(4), 510-524.
- Mayer M (1991). Social Movement Research in the United States: A European Perspective. *International Journal of Politics, Culture and Society*,4(1).
- McAdam D (1982). *Political Process and the Development of Black Insurgency 1930-1970*. Chicago: University of Chicago Press.

McAdam D vd. (2001). *Dynamics of Contention*. Cambridge: Cambridge University Press.

McCarthy J ve Zald M (1977). Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory. *American Journal of Sociology*, 82, 1212-1241.

Mellor N (2014). Who Represents the Revolutionaries? Examples from the Egyptian Revolution 2011. *Mediterranean Politics*, 19(1), 82- 98.

Melucci A (1985). The Symbolic Challenge of Contemporary Movements. *Social Research*, 52(4), 789-816.

Melucci A (1989). *Nomads of the Present: Social Movements and Individual Needs in Contemporary Society*. İçinde J Keane ve P Mier, (der), Hutchinson Radius, London.

Melucci A (1994). A Strange Kind of Newness: What's 'New' in new Social Movements?. İçinde E Larana vd. (der) *New Social Movements: From Ideology to Identity*. Temple University Press, Philadelphia.

Melucci A (1995). The New Social Movements Revisited. İçinde L Maheu (der) *Social Movements and Social Classes: The Future of Collective Action*. Sage, Londra.

Melucci A (1996). *Challenging Codes: Collective Action in the Information Age*, Cambridge University Press, Cambridge.

Moghadam V (2013). What is democracy? Promises and perils of the Arab Spring. *Current Sociology*, 61 (4), 393-408.

Murphy E C (2011). The Tunisian Uprising and the Precarious Path to Democracy, *Mediterranean Politics*, 16 (2), 299-305.

Offe C (1985). New Social Movements: Challenging the Boundaries of Institutional Politics. *Social Research*, 52(4), 817-868.

Özen H (2013). Toplumsal Hareketlerin 'Siyasal' Rolü: Rasyonalist Yaklaşımların Eleştirel Bir Değerlendirmesi, *S Dergisi*, 68(3), 37-61.

Özen H ve Avcı Ö (2013). Her Yer Taksim Her Yer Direniş : Kentsel Bir Hareketin Ulusal Yayılımı. *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1-2), 31- 45.

Perugorria I ve Tejerina B (2013). Politics of the encounter: Cognition, emotions, and networks in the Spanish 15M. *Current Sociology*, 61(4), 424- 442.

Piven F F ve Cloward R (1995). Collective Protest: A Critique of Resource Mobilization Theory. İçinde S M Lyman (der). *Social Movements: Critiques, Concepts, Case-Studies*. London: Macmillan.

Rucht D ve Neidhardt F (2002). Towards a 'Movement Society'? On the Possibilities of Institutionalizing Social Movements. *Social Movement Studies*, 1(1), 7- 30.

Shahin E E (2012). The Egyptian Revolution: The Power of Mass Mobilization and the Spirit of Tahrir Square. *Journal of the Middle East and Africa*, 3, 46- 69.

Sika N (2012). Youth Political Engagement in Egypt: From Abstention to Uprisings. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 39(2), 181- 199.

Sotirakopoulos N ve Sotiropoulos G (2013). Direct Democracy Now!: The Greek Indignados and the Present Cycle of Struggles. *Current Sociology*, 6(4), 443- 456.

Standing G (2014). *Prekarya: Yeni Tehlikeli Sınıf*. İletişim: İstanbul.

Stavrakakis Y (2013). The European Populist Challenge. <http://www.populismus.gr/clipping-en/research-papers-and-analysis/the-european-populist-challenge-yannis-stavrakakis>. Son erişim tarihi, 16/01/2015.

Swyngedouw E. (2007). Impossible/Undesirable Sustainability and the Post-Political Condition. İçinde J R Krueger ve D Gibbs (der), *The Sustainable Development Paradox*. New York: Guilford.

Taibo C (2013). The Spanish indignados: A Movement with two Souls. *European Urban and Regional Studies*, 20 (1), 155-158.

Tarrow S (1998). *Power in Movement: Social Movement and Contentious Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Tejerina B vd. (2013). From indignation to occupation: A new wave of global mobilization *Current Sociology*, 61(4), 377- 392.

Teti A ve Gervasio G (2011). The Unbearable Lightness of Authoritarianism: Lessons from the Arab Uprisings. *Mediterranean Politics*, 16(2), 321-327.

Tilly C (1978). *From Mobilization to Revolution*. Reading, MA: Addison-Wesley.

Tilly C (1999). From Interactions to Outcomes in Social Movements. İçinde M Giugni, vd. (der) *How Social Movements Matter*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Touraine A (1985). An Introduction to the Study of Social Movements. *Social Research*, 52(4), 749-88.

Touraine A (1988). *Return of the Actor: Social Theory in Postindustrial Society*. University of Minnesota Press, Minneapolis.

Touraine A (1991) "Commentary on Dieter Rucht's Critique" İçinde D Rucht (der) *Research on Social Movements: The State of Art in Western Europe and the USA*. Westview Press, Boulder.

Touraine A (1992). Beyond Social Movements? *Theory, Culture, & Society*,9(1), 125- 145.

Özen H (2015). Meydan Hareketleri ve 'Eski' ve 'Yeni' Toplumsal Hareketler. *Mülkiye Dergisi*, 39(2), 11-40.

Touraine A (2002). The Importance of Social Movements. *Social Movement Studies*, 1(1), 90-95.

Vahabzadeh P (2003). *Articulated Experiences: Toward A Radical Phenomenology of Contemporary Social Movements*. Albany: State University of New York Press.

Wallerstein I (2002). New Revolts against the System. *New Left Review*, 18, 29- 39.